

ARAPÇA'DA "EL" TAKISI VE FONKSİYONLARI

Nejdet GÜRKAN (*)

Özet

Bu çalışma, Arapça'da "harfu't-ta'rif" olarak adlandırılan belirleme takısı "el-" i ele almaktadır. Temel olarak Arapça'da; belirleme, bağlaç ve zait olmak üzere üç çeşit "el-" vardır. Ancak bu takı, farklı fonksiyonlarıyla on beş çeşide ulaşmaktadır. Ayrıca Arapça'daki "el-" takısının kullanım ve fonksiyonlarına ilave olarak, bu takı ile İngilizce'deki belirleme harfi "the" ve Türkçe'de isimlerin nasıl belirleneceğine dair kısa bir mukayese yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Harfu't-ta'rif "el-", Belirlilik, Belirsizlik.

The Article "al" in Arabic and its Functions

Abstract

This study deals with the article, "al", in Arabic language which is called "hârf al-ta'rif", 'definite article'. Basically, there are three kinds of "al" in Arabic: "al" the definite, "al" the conjunction, "al" the omitted. But, all its functions in these three kinds reach to fifteen. In addition to describing their usages and functions in Arabic, a brief comparison was made between "al" and the definite article "the" in English, and how to define the names in Turkish.

Key Words: Definite Article "al-", Definite, Indefinite.

*) Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: gnejdet@sdu.edu.tr)

Giriş

İnsanlar arası bir iletişim aracı olan dilin kelime dağarcığının önemli bölümünü isimler teşkil etmektedir. İsimlerin belirlenmesi olgusu ise konuşanla dinleyen arasındaki dilsel iletişimin sağlıklı olmasını sağlayan önemli araçlardan birisi olarak karşımıza çıkar. Zira ismin belirli olması veya olmaması, ismin gösterdiği ve delalet ettiği şeyin bazı farklı özelliklerine işaret eder. Böylece dinleyen, kendisine söylenen şeyden ne kastedildiğini tam olarak anlayabilir hale gelir. Bu durum, özellikle fiil ile nesne ve fail arasındaki ilişkide önemli bir yer işgal etmektedir.

İsimlerin belirlenmesi birçok dilde mevcuttur. Latince’de “accusativus”; Fransızca’da, “defini”; İngilizce’de, “definite”; ve Türkçe’de “belirtme veya belirleme” kavramlarıyla ifade edilen bu olgunun Arapça’daki karşılığı “ta’rif” kavramıdır. Arapça’da; bilmek, tanımak gibi anlamlara gelen A-R-F kökünden türeyen ta’rif kelimesiyle belirleme; ma’rife veya mua’rref kelimeleriyle de belirli isim kastedilmektedir.

Türkçe’de belirsizlik veya belgisiz kavramıyla ifade edilen durum ise Arapça’da tenkir veya nekra kelimesiyle karşılanmaktadır.

Bu terimlerin istilâhî tanımlarına bakıldığında ise kısaca, sözün muhatabının bildiği şeye marife, bilmediğine ise nekra denilmiştir. Arap dilcilerinden Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.816/1413) ise *Keşşâf* tefsirine yaptığı hâşiyede, marifeliği şöyle tanımlamıştır: “Mutlak anlamda ta’rif, lafzın delalet ettiği şeyin dinleyenin zihninde hazır olduğunu, belirli olduğunu ve bilindiğini işaret etmektedir.”¹

Sibeveyh (ö.180/ 796) ve çoğu Arap dilciye göre isimlerde temel olan özellik nekralıktır. Dolayısıyla, bunlara göre ismin nekralığı için ayrıca herhangi bir karîne arama gerek yoktur². Ancak, bazıları yukarıdaki görüşün aksine yine de Arapça kelimelerin belirsiz olduğunu gösteren bazı özellikler tespit etmiştir. Bu tespite göre kelimenin sonunda sakın nun denilen “tenvin” olması temel göstergedir. Ancak her tenvin işareti belirsizlik anlamına gelmez. Zira farklı amaçlarla konulmuş tenvinler vardır. Arapça kaynaklarda, tenvin kelimesi herhangi bir kayıtlı sınırlanmadığı zaman belirsizlik anlamındaki “tenvin” kastedilmiş olur. Eğer başka bir çeşidi kastedilirse, o çeşidin adı verilir³. Tenvin çeşitleri; “tenkîr” denilen belirsizlik tenvini yanında, “temkîn, mukabele, bedel, zaruret, terennüm, gâlf, şâz, ve hikâye” isimleriyle dilbilgisi kaynaklarında tasnif edilmiştir⁴. Bir ismin tenvin dışında, *rubbe*, *kem el-harabiyye*, *keeyyin el-habariyye* kelimelerini kabul etmesi, hal ve temyiz olabilmesi, lâ nâfiye li’l-cins’in ismi veya haberi olabilmesi de belirsizlik işareti kabul edilmiştir⁵.

1) Geniş bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, Carullah, *el-Keşşâf an Hakâiki’l-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vü-cûhi’r-te’vîl*, y. y. 1977 (Daru’l-fikr), I, 49-52.

2) Sibeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitab* (Tahkik: Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1988, I, 22.

3) es-Suyûtî, Celaluddin, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fi’n-nahv*, Beyrut 1993, II, 133.

4) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fi’n-nahv*, II, 133; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbni ‘Akîl* (Tahkik: Muhammed Muhyiddin), Kahire 1980, I, 16-18.

5) el-Ehdel, Muhammed b. Ahmed, *el-Kevâkibu’d-durriyye alâ Mütemmimeti’l-Âcurrûmiyye*, Beyrut 1995, I, 71.

Ayrıca tenvin veya "el-" takısı almak Arapça'da bir kelimenin isim olduğunun göstergesidir⁶. Ancak, bu unsurlar bazı özel durumlarda isimden başka kelimelere de gelebilir.

Belirli ismi belirsiz isimden ayırmak için ise bazı özelliklerin olması gerekmektedir. Bir başka deyişle, ma'rifelik alâmete muhtaçtır⁷. Bu bağlamda bir ismin marifeliği, ancak "el-"takısı alması, özel isim (alem) veya belirli bir isme muzaf (tamlanan) olması, ya da zamir, işaret ismi, ism-i mevsul ve tayin edilmiş münâda olmasıyla bilinebilir⁸.

Biz de bu çalışmamızda, ismin marifeliğinin göstergeleri arasında önemli bir yeri olan "el-" takısı veya yaygın adıyla "harfu't-ta'rif" in özellikleri ve çeşitlerini inceleyeceğiz.

I. "EL-" Takısı

Bu takı, genelde "belirli" isimlere eklenen bir harftir. Şüphesiz bu takının asıl önemi, önüne geldiği kelimenin anlamına yaptığı katkıda ortaya çıkar. Ancak, on beş kadar farklı kullanım tipiyle bu takı, kelimelerin anlamları yanında biçimlerinde ve okunuşlarında değişikliğe yol açmaktadır. Bu nedenle, metinlerdeki konumunun kesin çizgilerle belirlenebilmesi ve bu harften kaynaklanabilecek tartışmalar ve çeşitli yorumların sağlıklı bir sonuca ulaşabilmesi, bu takının bütün özelliklerinin yeteri kadar bilinmesine bağlıdır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm tercümelere ve meallerinde bu takının çeşidinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Zira bu konuyla ilgili örneklerin çoğunluğu da Kur'ân'dan verilmiştir. Yine bu bağlamda ortaya çıkmış fikhî tartışmalardan birinde; Halife er-Reşîd, İmam Ebû Yusuf'a (ö.182/798) aşağıdaki beyitleri yazarak, buradaki *et-talâk* kelimesinin okunuşuyla ilgili şöyle bir soru yöneltir: Bu kelime merfu veya mansub okunduğunda ne lazım gelir? İlgili beyitler şunlardır:

Fe in terfukî yâ Hind fe'r-rıfku eymenu *ve in tehrukî yâ Hind fe'l-hurku eş'emu*
Fe enti talâk ve't-talâku azîmetun *selâsun ve men yehruk eakku ve ezlamu*

"- Ey Hind! Eğer bana yumuşak davranırsan, yumuşaklık iyidir. Eğer sert davranırsan, sertlik kötüdür.

- Sen üç kez boşsun - Boşama kesin bir karardır- (veya: Sen boşsun- Tam boşama üçtür), kim sert davranırsa daha asi ve daha zalimdir."⁹

Ebû Yusuf, "bu fikhî ve nahvî bir meseledir. Sadece kendi görüşümle cevap verirsem hata edebilirim", der ve dilci el-Kisâf'ye (ö.189/805) danışarak cevap verir. Boşama ile

6) İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, I, 16.

7) Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 345.

8) İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, I, 86; 'Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire t. y. , I, 211, 212.

9) Bu beyitlerin tercümesinde parantez açma gereği vardır. Zira tartışma konusu kelimenin okunuşu, cümlelerin gramer yapısını dolayısıyla anlamını da etkilemektedir. Kelimenin mansub okunması halinde, *et-talâku 'azîmetun* ifadesi ara cümle olmaktadır. Bu kelime merfu olması halinde ise *et-talâk* kelimesinin haberi olmaktadır. Hatta bir görüşe göre hal olmaktadır. Bkz. İbn Hişam, Cemaluddin el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb* (Tahkik. Muhammed Muhyiddin), Kahire t. y. , s. 53, 54.

İlgili bu olayı nakleden dilci İbn Hişam el-Ensârî (ö.761/1360), ise “doğrusu; kelimenin mansub veya merfu okunması halinde üç kez veya bir kez boşama ihtimali vardır.” diye- rek, problemi *et-talâk* kelimesindeki “el-” takısının türüne bağlar ve bazı ihtimalleri or- taya koyar¹⁰.

İşte biz, insanların hayatıyla yakından ilgili önemli bir meselenin de odağı olmuş bir takı ile ilgili bu çalışmamızda, takının yapısı, okunuşu ve yazılışı, eklendiği kelimeyle olan münasebeti ve anlama getirdiği katkılar açısından çeşitlerinin neler olduğunu ele aldıktan sonra bu konuyu kısaca Türkçe ve İngilizceyle karşılaştıracamız.

II. Takının Yapısı

Yazı ve şekil bakımından elif ve lâm olarak yazılan bu takı bazı lehçelerde elif ve mîm şeklinde yer alır. Bu takının “Elif ve mîm “ şeklinde kullanılmasıyla ilgili olarak Arap şiiri ve hadîsten deliller getirilmiştir. Meselâ, Güney Arabistan halkının “Elif ve mîm” kullandığına dâir örnek beyit Büceyr b. ‘Anme et-Tâî’nin bir şiirinde geçmekte- dir¹¹. Yine Hz. Peygamber’in Ka’b b. ‘Asım el-Eşârî’den gelen bir hadîsinde, “Elif ve lâm” yerine, “Elif ve mîm” de kullanılmıştır¹².

Öte yandan bu takı, Arapça’da isim, fiil ve harf şeklinde kategorize edilen kelimenin harf çeşidi içinde kabul edilir. Ancak bazen bağlaç görevi görmesi nedeniyle isim olarak da kabul edildiğinden harf ve isim arasında müşterek bir lafızdır¹³. Bu takının kaç harf- ten oluştuğu, asıl fonksiyonu olan belirleme işini takının tümünün mü, yoksa harflerden birinin mi üstlendiği konusu; hemzesinin vasl veya katı” mı olduğu ve ismi konusu dil- bilimcilerce tartışılmıştır¹⁴. Geçmişte yapılmış bu tartışmaların bugün için pratik bir fay- daya dönüşmesinin mümkün olmadığını kabul ederek, bunları tafsilatıyla ele almayaca- gız. Ancak okuyucuya bir fikir vermesi ve az önce vurgulamaya çalıştığımız takının öne- mini pekiştirmesi açısından bu tartışmaları kısaca özetleyeceğiz.

İlk Arap sözlükbilimcilerinden kabul edilen Halil b. Ahmed’e (ö.175/ 791) göre bu takı fiillere gelen “*kad*” gibi tek bir harf olup¹⁵, birbirinden ayrılamaz. Ancak o birleş- tiği kelimeden ayrılabilir¹⁶. Birleştiği kelimeden ayrılması ile ilgili olarak, şair ‘Abid b.

10) Geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, s. 53: el-Bağdâdî, Abdulkâdir, *Hi- zânetü’l-edeb*, Kahire 1997, III, 463-465.

11) Bkz. Yahya el-Cubûrî, *eş-Şi’ru’l-câhili hasâisuhu ve fînûnuhu*, y. y. 1982 (Müessesetü’r-risâle), s. 272.

12) Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992 (*el-Kütübü’s-sitte* içinde, Çağrı Yayınları), V, 434; el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 98,99. Hadîs metni şöyledir: (*Leyse mine’-m-birri emsıyâmu fi’-m-seferi*)

13) el-Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, *el-Cene’d-dânî fi hurufi’l-meânî* (Tahkik: Fahrudin Kabâve-Mu- hammed Nedîm), Beyrut 1992, s. 192.

14) Bu tartışmalar için bkz. el-Bağdâdî, *Hızâne*, VII, 198-208.

15) Buradaki harften maksat, alfabe harflerinden biri değildir. Kelime, eğer isim ve fiil değilse, kaç harften oluşursa oluşsun harf kabul edilir. Örneğin; “*kad*”, “*hel*” ve “*sevfe*” kelimeleri harf olarak isimlendirilir.

16) Sibeveyh, *el-Kitab*, III, 324, 325.

el-'Abrâs'a ait bir kaside delil olarak getirilmiştir. Kasidenin her bir beyitinin iki kısmı arasında kalan bir kelimenin kendisi bir kısımda, "el" takısı diğer kısımda yer almaktadır¹⁷. Sibeveyh'e göre bu takı ikili olup ta'rif görevini yapan sadece lâm harfidir. Zaten o, bu harfe "lâmu'l-ma'rife" adını vermiştir¹⁸. Diğer yandan Ebu'l-'Abbâs el-Müberred (ö.286/899) ve 'Ali b. Muhammed el-Eşmunî (ö.818/1513) ta'rif görevini sadece tek bir harfin üstlendiğini savunurlar¹⁹.

Ayrıca bu tartışmalar takının farklı isimlerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bunlar; "El", "Elif-Lâm", "Lâmu'l-ma'rife" ve "Harfu't-ta'rif" gibi isimlerdir. Bazıları, bunlardan kendi dil görüşüne uyan ismi benimsemiş ve kullanmış, diğerlerini kullanmamıştır. Muhammed b. Ali es-Sabbân (ö.1206/1791) ise bu görüşleri özetledikten sonra, "Harfu't-ta'rif" isminin daha uygun olduğunu ifade etmiştir²⁰.

Biz de takının harf sayısı ve isminin tartışılmasının takının fonksiyonelliği açısından bir katkısı olmayacağı kanaatiyle araştırmamızı kelimenin anlamları ve çeşitleri üzerinde yoğunlaştıracamız. Ancak anlamları ve çeşitlerine geçmeden önce takının başına geldiği kelimeyle olan ilişkisi çerçevesinde, yazılışı ve okunuşuyla ilgili bazı hususlara değineceğiz.

Takının Okunuşu ve Yazılışı

Kendi başlarına anlamı olmayan, ancak birlikte kullanıldıkları kelimelerle bir anlam oluşturduğu kabul edilen "Hurufu'l-meânî" içinde kabul edilen bu takı²¹, başına geldiği kelimenin ilk harfine göre bazen "el-"²² olarak okunur, bazen başına geldiği kelimenin ilk harfinin şeddenmesiyle ve lâm'ı okunmadan sadece "e-"olarak, bazen de takı hiç telaffuz edilmeden geçilir. Bu farklılık başına geldiği kelimenin ilk harfine bağlıdır. Eğer ilk harf kamerî denilen harflerden²³ ise "el-" olarak, şemsî denilen harflerden²⁴ ise, lâm telaffuz edilmeden kelimenin ilk harfi şeddeli okunur. Eğer şemsî harfle başlayan kelimenin önünde başka bir kelime varsa o takdirde bu takının iki harfi de hiç telaffuz edilmez. Ayrıca bu harf sakin olmakla beraber, iki yerde harekeli olarak okunur²⁵.

17) İbn Cinnî, Ebu'l-Feth, *el-Hasâis*, (Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr), t.y. , y. y. , el-Mektebetü'l-ilmîyye, (I-III Cilt), II, 255-258; el-Bağdâdî, *Hızâne*, VII, 198, 207.

18) Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 457. Ancak bazı eserlerde, Sibeveyh'in takının tümünü ta'rif kabul ettiği ifade edilir. Bkz. İbn Hişâm, Cemaluddin, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyeti İbn Mâlik* (Tahkik: Hasen Hammûdî), Beyrut 1996, I, 81; es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetü's-Sabbân*, Kum 1371, I, 176, 177.

19) es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 178; el-Ehdel, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, I, 97.

20) es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 176.

21) el-Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, *el-Cene'd-dânî fi hurufi'l-meânî*, s. 192; Durmuş, İsmail, "HARF", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 162.

22) Bu takı, Latin kökenli dillerde yazılmış eserlerde ise "al-" olarak yazılmaktadır.

23) Kamerî harfler şunlardır: *Elif, bâ, cîm, hâ, hâ, ayn, ğayn, fâ, kâf, kâf, mîm, vâv, hâ, yâ*

24) Şemsî harfler şunlardır: *Tâ, sâ, dâl, zâl, râ, zâ, sin, şîn, sâd, dât, tâ, zâ, lâm, nûn*

25) Bkz. ez-Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak, *Hurufü'l-meânî* (Tahkik: 'Ali Tevfik el-Hamed), Ürdün 1984, s. 46, 47.

Temelde isme mahsus kabul edilen bu takının bazen şiirde vezin gereği olarak fiillerin de başına getirildiği görülmüştür²⁶. Nekra (belirsiz) ismin başına geldiği zaman, kelimenin sonundaki tenvin (sakin nun) kalkar ve kelimenin son harfi tek harekeli olarak yazılır ve okunur. Bu bağlamda ele alınması uygun olan bir başka husus, bu takının “el-memnu’ mine’s-sarf” olan kelimelerde yaptığı hareke değişikliğidir. Sibeveyh, “bütün munsarif olmayan kelimelere “el-” takısı geldiğinde veya muzaf (tamlanan) olduklarında cer olurlar” bilgisini verdikten sonra, “bu takının gelmesi, kelimeleri tenviden kurtarır”, demektedir²⁷.

Eğer kelime, lâm harfiyle başlayan bir isim ise, kelime çift lâm ile yazılır (*el-leben* gibi). Ancak *ellef*, *ellezî*, *ellezîne* kelimeleri istisnadır. *el-leyl* ve *el-leyle* kelimelerinin tek lâm ile mi yoksa çift lâm ile mi yazılacağı ise ihtilafıdır. *Allah* lafzı da çift lâm ile yazılır. Öte yandan Allah’ın diğer isimleri (el-Esmâu’l-hüsna) de “el-”takısı ile yazılır²⁸.

Bu takının sayı isimleriyle münasebetine bakıldığında, onun terkip sayıların ilk kelimesine, izafet (isim tamlaması) sayıların ikinci kelimesine ve atıf yapılan sayıların her iki kelimesine geldiği görülür.

Ayrıca bu takının yabancı isimlerle bağlantısı da tartışma konusu olmuştur. Örneğin es-Sabbân, bu takının Arapça olduğunu vurguladıktan sonra, yabancı isimlerin başına gelmesinin tuhaf olduğunu belirterek, *el-Yesa’* örneğini verir²⁹. Ona göre bu kelime aslında *Yuşa’ b. Nûn* isminden³⁰ gelmiştir. Ancak o, “dili koyan Allah’tır. Arapça bir lafzı yabancı bir dile eklemesine bir engel yoktur.” sözleriyle cevap vermeye çalışmıştır³¹. Bazı dilcilerde böyle bir garipeme olmasına karşın, Arapça’da *el-Yâbân*, *el Fenar*³² gibi birçok yabancı ismin başında “el-” takısı görülmektedir. Hatta bu takı, bazen Arapça metin içinde Latin harfleriyle yazılmış yabancı kelimelere de gelebilmektedir³³. Zaten bu olgu dillerin gelişme özelliğine uygun bir durumdur.

Temelde isimlere gelen, bazı durumlarda fiillere ve zarflara da gelebilen bu takı bazen de seslere gelebilir. Örneğin bir şiirde, suya çağrılan deve için kullanılan *cût cût* sesine “el-”takısı ilave edilmiştir³⁴.

26) Örnek için bkz. el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâilî’l-hulâf beyne’n-nahviyyin*, Beyrut 1993, I, 151, 152; İbn Usfûr, Ali b. Mü’min, *Darâiru’ş-şî’r*, Beyrut 1999, s. 224.

27) Sibeveyh, *el-Kitab*, I, 22, 23.

28) Ebu’l-Bekâ, Eyyub b. Musa, *el-Kulliyât*, Beyrut 1993, s. 164.

29) İbn Manzur bu kelimeyi Y-S-A’ maddesinde bir peygamber ismi olarak vermiştir. Bkz. İbn Manzur, *Lisanu’l-’Arab*, Beyrut t. y. , VIII, 414.

30) Bu isim, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerden birine aittir. Bkz. İbn Kesîr, *Kıyasu’l-enbiyâ* (Tahkik: Ahmed Atâ), Beyrut t. y. , s. 199.

31) es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, I, 181.

32) Bu kelimelerden ilki Japonya, diğeri İstanbul’un bir semti olan Fener’dir.

33) Örnek için bkz. Gündüzöz, Söner, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Nüşa*, Yıl 3, Sy. 8, Kış 2003, s. 83 (*Seyyidî* dergisinden naklen).

34) Örnek için bkz. el-Bağdâdî, *Huzanetü’l-edeb*, VI, 381, 382.

IV. Takımın Çeşitleri

Temel fonksiyonu bakımından "ta'rif" (belirleme), "mevsul" (bağlaç) ve "zâit" olmak üzere üç tür "el-" takısı kabul edilmektedir. Ancak bu üç türün alt kısımları göz önüne alındığında on beş kadar çeşit ortaya çıkmaktadır. Bunlar; "ahd-i zikrî, ahd-i zihnî, ahd-i hudurî, cinsî (istiğraku'l-efrâd, istiğraku hasâisi'l-efrâd, mahiyet), mevsul, zâit (lâzime, gayr-ı lâzime), zamirden bedel, hemzeden bedel, izafetin marifeliğinden bedel, tefhim/ta'zim, tezyin ve kemâl" gibi isimlerle zikredilmektedir³⁵.

Bu çeşitler değişik kaynaklarda farklı sayı ve adlarla yer almaktadır. Ancak çok sayıda çeşidi bir arada ve nazım olarak ortaya koyan isim el-Hasen b. Kasım el-Murâdî'dir (ö.749/1348). el-Murâdî, harfleri konu aldığı bir eserinde, on dört kadar "el-" çeşidini verdikten sonra bunları şiirle şöyle özetlemiştir:³⁶

<i>Akshamu "el" erbaun ve aşrun</i>	<i>li'l-ahdi ve'l-cinsi ve'l-kemâl</i>
<i>Summe li mahiyetin ve lemhn</i>	<i>ev ğâlibin, ev huduri hâl</i>
<i>Ve ziyde nesran ve ziyde nazmen</i>	<i>ve fehhamte fî ismi zi'l-Celâl</i>
<i>Ve nâbe an mudmarin ve hemzin</i>	<i>ve kün bi zi'l-vaslı za'h-tifâl</i>
<i>Ve kayle : Ba'du "ellezî" etânâ</i>	<i>fehfhazı ve'bhas 'ani'l-misâl</i>

el-Murâdî'nin belirlediği çeşitleri, nazımdaki sırasıyla şöyle ifade edebiliriz: ahd, cins, kemâl, mahiyet, lemhn (aslına veya sıfatına işaret), galebe, hudur, ziyade (nesir-nazım), tefhim, zamirden bedel, hemzeden bedel, mevsul, ihtifal, ellezî'nin bir kısmı (kelimenin, "lezi" parçası düşerek, artık kısmı olan (el-)). Ancak müellifin açıklamalarında yaptığı tasnif ile, şiirde verdiği tasnif ve sıralama biraz farklıdır. Zaten kendisi de "tenbih" adlı ilavesinde bu takı hakkındaki farklı görüşlere vurgu yapmıştır.

Hakkında farklı isimlendirme, farklı tasnif ve değerlendirmeler mevcut olmakla beraber, biz bu çeşitleri **harfu't-ta'rif**, **mevsul** ve **zâit** olmak üzere üç temel kategoride ele alacağız. Ancak, bunlardan bazılarının kategorisi tam belirlenebilmiş değildir. Bu belirsizliğe rağmen bunlar lafız olarak marife kelimelere benzemektedir. Bu nedenle, bedel, kemal ve tefhim (ta'zim) çeşitlerini, harfu't-ta'rif kısmına ilave edeceğiz.

IV. A. Harfu't-ta'rif olan "el-"

Ahdî ve cinsî olarak iki türüdür. Ahdî, hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir kelimeye eklenen takıdır. Cinsî ise, önceden herhangi bir bilgi olmadan, varlığın cinsini belirlemeye yarayan takıdır. Ahdî olan takı, zikrî/haricî, zihnî ve hudurî olmak üzere üç çeşit belirleme fonksiyonuna sahiptir. Cinsî olan da, istiğraku'l-efrâd, istiğraku hasâisi'l-efrâd ve mahiyet olmak üzere üç çeşittir.

35) İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 49-52; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 56, 57; Ebu'l-Bekâ, *el-Kuliyât*, s. 165; es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 178; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 423-430.

36) el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fî hurufi'l-meânî*, s. 203, 204.

Ahdî Belirleme

Ahd-i Zikrî/Ahd-i Haricî: Aynı sözde, bir kelime önce nekra/belirsiz olarak, açık veya kinâye yoluyla zikredilip daha sonra, “el-” takısı eklenerek ikinci kez yer alırsa artık muayyen ve belirli bir fert haline gelir. İşte bu tarz belirlemeye ahd-i zikrî denilir³⁷. Şu cümlelerde yer alan altı çizili kelimelerdeki belirlemeler bu türdendir:

iştereytu feresen summe bi'tu'l-feres

“Bir at satın aldım. Sonra atı sattım.”

(*Kemâ'erselnâ ilâ Firavne resûlen. Fe 'asâ Firavnu er-Resûle...*)

“...nasıl ki Firavn'a da bir peygamber göndermiştik; ama Firavn o peygambere karşı geldi...”³⁸

Bu ifadelerdeki altı çizili kelimeler “el-” takısı almış olup, aynı kelimeler daha önceki cümlede nekra olarak zikredilmiştir. Böylece “el-” takısı almış olan kelimeyle almamış olan arasında delalet bakımından birliktelik ortaya çıkmaktadır. Yani ikinci kelimelerden neyin kastedildiği belirlenmiş ve tayin edilmiş olmaktadır. Bu da önce geçen nekra ismin delalet ettiği şeydir. Şayet ikinci kelimeler de nekra olarak zikredilseydi, ikinci kelimelerin delalet ettiği şeyin farklı olması ihtimali ortaya çıkar ve sözün muhatabında tereddüt hasıl olabilirdi³⁹.

Ahd-i Zihnî: Eğer marife yapılan kelime, konuşma sırasında değil de daha önceden bahsi geçmiş veya zihinde yer etmiş ise bu tür belirlemeye ahd-i zihnî denilir⁴⁰. Burada söz söyleyen, kontekse ve muhatabıyla olan ilişkisine göre bir kelimeyi doğrudan ve önceden herhangi bir işaret vermeden, belirlenmiş olarak ifade edebilir. Örneğin bir öğrenci arkadaşına;

Hel fehimte ed-derse?

“Dersi anladın mı?” sorusunu yönelttiği zaman, bahsedilen ders, her iki kişi tarafından bilinen ve zihinde bilgisi mevcut belirli bir isimdir. Yine bu çeşitle ilgili bir başka örnek 9/Tevbe, 40. âyette geçen Hz. Peygamber ve arkadaşı Ebû Bekir'in beraber sığındıkları Sevr mağarasının kastedildiği *el-ğâr* kelimesidir. Bu âyette, mağaranın ne özel ismi olan “Sevr” kelimesi ne de “mağara” kelimesi daha önceden nekra bir lafız olarak geçmiştir. Bununla beraber mağara olayı önceden bilinen bir konu olduğundan ve âyetin diğer ifadelerinden Sevr mağarasının kastedildiği anlaşılmaktadır. Âyetin ilgili kısmı şöyledir:

(*İllâ tensurâhu fekad nasarahu'l-lâhu iz ahracahu'l lezîne keferû sânî isneyn iz humâ fi'l-ğâri iz yekûlu li sâhibihi Lâ tahzen innallâhe maanâ...*)

37) İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 50; el-Ehdel, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, Beyrut 1995, I, 97; İmil Bedî'-Michael Âsî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-lüga ve'l-edeb*, Beyrut 1987, I, 198.

38) 73/Müzzemmil, 15, 16.

39) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 423, 424.

40) Abbas Hasen, *Aynı eser*, I, 424, 425.

"Şayet siz ona yardım etmezseniz, iki kişiden biri olduğu halde kafirler onu sürdüklerinde Allah ona yardım etmişti. Hani onlar mağaradayken o arkadaşına *üzülme, Allah bizimle beraberdir, diyordu.*"

Ahd-i Hudurî: Eğer belirleme işi geçmiş bir bilgiye göre değil, içinde yaşanan zaman ve şartlara bağlı olarak konuşma anında gerçekleşirse buna ahd-i hudurî denir⁴¹. Bu çeşit ile ilgili örneklerden bazıları şöyledir:

Yeb deu amelî es-sâate . el-Yevme yahduru vâlidî . el-Varaka

İlk iki örnekteki altı çizili zaman zarflarındaki belirlilik, konuşmanın zamanına bağlı olarak gerçekleşmiştir. "İşim bu saat başlıyor.", "Babam bugün geliyor." Üçüncü örnekte ise, konuşmacı, kağıt arayan birisine, kağıt ihtiyacını karşılamak üzere elinde bir kağıt ile yaklaşır; *el-varaka* kelimesini, önceden kağıt adı geçmeden de belirlenmiş olarak söyleyebilir. Böylece belirleme önceden değil, olayın gerçekleştiği zamanda olmuştur.

Bu türe Kur'an'dan getirilen delil ise; (*el-Yevme ekmeltu lekum dinekum*) âyetidir⁴². Âyetteki altı çizili kelime, İslâm Dininin tamamlandığı belli bir günü veya zamanı gösterir. Belirleme zamanı ise, vahyin indiği zaman veya yaşanan o zamandır.

İbn Hişam el-Ensârî'nin 'Ali b. Mü'min b. Usfur'a (ö. h. 663 veya 669/1271) atıfla kaydettiği bir görüşe göre, bu çeşit ancak işaret isimlerinden sonra *Câenî hâzâ'r-raculu* çağrı ifadesi olan *eyyu* kelimesinden sonra *yâ eyyuha'r-raculu* fücâiye (aniden, birden gibi anlamlara gelen zaman zarfı) edatından sonra *Haractu feiza'l-esedu* veya şimdiki zaman zarfı olan *el-âne* kelimesinde oluşabilir. Ancak İbn Hişam son iki durumdaki takıyla ilgili olarak itirazını ortaya koyar⁴³. Ona göre bu iki durumda marifelik söz konusu değildir. Münada konusuyla ilgili olarak bir başka örnek veren es-Suyûtî ise, *yâ raculu* ifadesindeki belirliliğin aslında düşmüş bir "el-" takısı yerine geçen "yâ" çağrı edatından kaynaklandığını söylemektedir⁴⁴. Bilindiği gibi, Arapça'da önünde çağrı edatı bulunan bu tip kelimeler, marifelik takısı taşımasa da marife sayılır.

Cinsî Belirleme

İstiğrakü'l-efrad: Bir cinsin bütün fertlerini tek tek içine alan bir belirlemedir. Bu belirlemeden, fertlerin bazısına işaret eden başka bir delil bulunmadıkça fertlerin tümünü kapsayan bir belirleme anlaşılır⁴⁵. Buradaki istiğrak, bir cinsin kendisinin belirlenmesi anlamında değildir⁴⁶. Bu kelimelerdeki "el-" takısı kaldırılırsa, yerine "bütün" veya "her" anlamına gelen *kullu* kelimesi bulunduğu anlam bozulmaz. Ancak buradaki belirlilik sadece lafızda olan bir belirliliktir⁴⁷. Bu tür kelimeler gerçekte belirsizdir. Zira *kullu* ke-

41) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 424, 425.

42) 5/Maide, 3. âyetin meali şöyledir: "Bugün size dininizi tamamladım."

43) İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 50.

44) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 54.

45) es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 180.

46) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 51.

47) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 426.

limesinden sonra gelen kelime belirsiz bir kelimedir. Seyyid Şerif el-Cürcânî'ye göre bunlara nekra muamelesi yapılır⁴⁸. Ayrıca cinsiye “el-” ile ma’rife olmuş bir kelimenin, nekra bir şeyle nitelenmesinin câiz olması da bu konuya delil olabilir. Örneğin, *Ve lëkad emurru ‘ale’l-leîmi yesubbunî / fe madaytu summete kultü Lâ ya ‘nînî* beytinin⁴⁹ birinci kısmında yer alan *el-leîm* kelimesindeki “el-” takısı cins içindir. Onu takip eden cümle ise sıfat konumundadır. Bilindiği gibi sıfat konumundaki cümleler belirsiz isimden sonra gelir. Bu beyitteki *el-leîm* kelimesi sadece lafız olarak ma’rife olduğu için tayin ifade etmemektedir. Ancak bazıları, “cümlelerde ma’rifelik ve nekralık olmaz. Ayrıca cinsî lâm almış kelimeden sonraki cümle hal veya sıfat olabilir” itirazını ortaya koymuştur⁵⁰. Halbuki marifeliği kesin olsaydı, bu cümleye hal cümlesi denilirdi. İki ihtimal olduğuna göre, buradaki belirlilik şüphelidir. Bu durum aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir:

el-insanu mukeffir. (Kullu insanin müfekkir)

“İnsan düşünendir.(Her insan düşünendir)”

(İnne’l-insâne le fî husr)

“Muhakkak insan aldanmıştır. (...Her insan aldanmıştır.)”⁵¹

Abdulkâdir el-Bağdâdî, Hibetullah İbnü’s-Şecerî’ye (ö. 542/1148) atfen, bu takının çoğul anlama gelmesinin cins lâmi olmasından kaynaklandığını zikretmiştir⁵². İlerde de ifade edeceğimiz gibi bu takı zaten mevsul olarak çoğullar için de kullanılabilir. Çoğul anlamda cinsiye takısı olarak kullanılan “el-”e örnek 2/Bakara 220. âyettir.

(... Vallâhu ya ‘lemu’l-muhside mine’l-muslih...)

“...Allah bozguncu(lar)ı ıslah edici(ler)den ayırır...”

Bu âyetteki *el-mühsid* ve *el-muslih* kelimelerindeki takılar nedeniyle bu kelimelerin çoğul anlama işaret ettikleri ifade edilmiştir.

İstiğraku hasâisi’l-efrad: Cinsten bir ferde gelip, bütün fertleri değil, ancak mecâz ve mübalağa yoluyla fertler arasında yaygın olan bir özelliğin cinsini belirleme çeşididir. Bu anlamda “el-” takısı almış bir kelime, sahip olunan sıfatın mübalağalı olarak bahsedilen kişide veya eşyada yer aldığını ve sanki bu kişi veya eşyanın mensup olduğu cinsin tüm fertlerinin sahip olduğu özellikleri kendinde barındırdığını ifade etmektedir. Burada da “el-” takısı almış kelimedeki bu takı yerine “kullu...” kelimesi koyma imkanı vardır⁵³. Aşağıdaki örneklerin tercümesi bu durumu daha açık olarak göstermektedir.

Ente’r-raculu ilmen.

“Sen ilim bakımından bütün insanlara denksin.”

48) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 51.

49) Beytin şairi belli değildir. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, I, 357, 358.

50) el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, VII, 197.

51) 103/Asr, 2. Bu ve benzeri örnekler için bkz. İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, s. 50.

52) el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, VI, 134.

53) Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, I, 427.

Aliyyun huve'l-fetâ şecaeten.

"Ali cesaret bakımından bütün gençlere denktir."

Bu türde de belirlilik sadece lafızda olup, anlamca herhangi bir belirlilik söz konusu değildir⁵⁴.

İlgili kaynaklarda, bu çeşit ile ilgili yeterli âyet örneği verilmemiştir. Ancak son dönem dilcilerinden Muhammed b. Ahmed el-Ehdel, bu çeşit için, bazılarının 2/Bakara, 2 (*Zâlike'l-kitab...*) âyetini delil getirdiklerini belirtir. Bunlardan birisi Cârullah ez-Zemahşerî'dir (ö.538/1143). Bu durumda âyetin anlamı; "bütün kitapların özelliğini kendinde toplayan kitap" olmaktadır⁵⁵.

Mahiyet/Hakikat: Fert fert cinsin bütünüdür değil de sadece bir cinsin hakikatinin ve mahiyetinin belirlenmesidir. Bir başka ifadeyle, "el-" takısının kelimeye yaptığı anlam katkısı, cinsi tarif etmek ve tanıtmaktır⁵⁶. Örneğin; *el-Hadidu asa'bu mine'z-zehab* "Demir altından daha serttir." cümlesinde; demir maddesinin özü itibarıyla altından daha sert olması kastedilmiştir. Yoksa fert fert bütün demirden yapılmış eşyalar bu kapsama girmez. Zira gerçekte bu yargıya aykırı olaylar ve durumlar söz konusu olabilir⁵⁷. Yine el-Cürcânî'ye göre, sadece cinsin mahiyetinin belirlenmesi, fertlerin belirlenmesi için yeterli olmayıp, bunun için başka bilgiler de gerekir⁵⁸.

Genelde çoğunluğun benimsediği bu tasniften sonra, bu kısımda marife konumunda olmakla beraber, fonksiyonu bakımından farklılık arzeden bazı "el-" çeşitlerinin özellikleri üzerinde duracağız. Bunlar **bedel** ve **kemâl** çeşitleridir.

Bedel: Düşmüş bir zamirden, hemzeden ve izafetten (isim tamlaması) olmak üzere üç türlü bedel (karşılık) "el-" takısının olduğu belirtilmektedir. Bunlardan üçüncü çeşit es-Suyûtî tarafından dile getirilmiştir. Düşmüş bir zamirden bedel olan takıyla ilgili olarak, Kufelilerle aynı görüşü paylaşan İbn Mâlik'in verdiği örnekler arasında şu iki âyet vardır:

(Cennâtu 'adnin mufettehaten lehumu'l-ebvâb')

"Kapılar(ı) kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır."⁵⁹

(Ve emmâ men hâfe makâme Rabbihi ve neha'n-nefse 'ani'l-hevâ. Fe inne'l-Cennete hıye'l-me'vâ)

"Rabbinin makamından korkan ve nefsi(ni) arzu(lar)dan uzaklaştıran kimseye gelince, şüphesiz Cennet (onun) barınağıdır."⁶⁰

54) Abbas Hasen, *Aynı eser*, I, 427

55) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 111, 112; *el-Ehdel*, *el-Kevâkib*, I, 97, 98.

56) es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 179.

57) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 427, 428.

58) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 51.

59) 38/Sâd, 50.

60) 79/Nâziât, 40, 41.

İkinci âyetteki en-nefs kelimesindeki takı da aynı çeşit “el-”e benzemektedir. Zira birçok mealde, bu kelime tercüme edilirken nefsi(ni) şeklinde isim tamlaması takısıyla (-ni) verilmiştir⁶¹. Bunun Arapça karşılığı ise muzaf ileyh (tamlayan) denilen bir kelimedir. Halbuki burada böyle bir kelime gözüküyor. Öyleyse, burada düşmüş bir kelimenin olması gerekir.

Zamirden bedel olan takıya örnek olarak şu beyit verilmiştir:

Lihâfi lihâfu' d-dayfi ve'l-burdu burduhu / Ve lem yulhinê anhu ğazâlum mukanna'

“Yorganım misafirin yorganıdır. Elbisem elbisesidir. Beni ondan peçeli bir ceylan da-hi ayıramaz.”

Bu beyitteki *el-burd* kelimesinin açılımı *burdî* şeklinde olup, kelimenin sonundaki î sesi veren “yâ” harfi düşmüş, onun yerine kelimeye “el-” takısı eklenmiştir⁶².

Hemzeden karşılık olarak verilen örnek kelime ise *Allah* lafzıdır. Halil b. Ahmed bu kelimenin kökeni ile ilgili olarak; Cahiliyedeki kullanımının *Lâhi* olduğunu ancak bu kullanımın İslâmî dönemde hoş karşılanmadığını söylemiştir. Yine o, Allah lafzının bir bütün olduğunu ve “el-” takısının atılamayacağını söylemiştir⁶³. Yine bu kelimenin, ilâh lafzındaki hemzenin düşmesi ve yerine “el-” takısı gelmesiyle oluştuğu görüşü yaygındır. Sibeveyh, İbn Cinnî ve ez-Zemahşerî bu kanaattedir. Onlar bu görüşlerini de bir başka kelimeyle delillendirmiştir. İnsanlar anlamındaki *ennâs* kelimesinin aslı *unâs* olup, bu kelimedeki hemze düştükten sonra “el-” takısı gelmiştir⁶⁴. Ancak bu kelimenin hemze düşmeden, hemze ve “el-” takısıyla birlikte kullanımı *el-unâs* da mevcuttur. Bu kullanım sadece şiire mahsustur⁶⁵. Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) ise bu görüşe katılmaz. İki kelimedeki durum farklıdır. Bu iki kelimenin “el” takısı almış haliyle, takıdan arındırılmış halleri birbirinden farklıdır. *Allah* lafzından bu takı çekilirse, geride kalan lafız eski haline döner, yani *İlâh* olarak okunur. Böylece her iki kelimenin delalet ettikleri zatlar da farklı olur. Yani Allah ile ilâh birbirinden anlamca farklıdır. Halbuki *nâs* ve *unâs* kelimelerinin marife ve nekra hallerindeki delaletleri farklı değildir. Durum böyleyse, her iki kelimedeki takı birbirinden farklıdır⁶⁶. Bu farklılığı kabul eden başka bir görüşe göre, *en-nâs* kelimesindeki “el-” takısı hemzeden bedel değildir. Eğer bedel olsaydı, şair Zî Ceden el-Himyerî'nin şu sözünde ikisi bir arada gelmezdi:⁶⁷

İnne'l-menâyâ yettalî'ne / 'ale'l-unâs el-âminînâ

61) Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, t.y.y.y., s. 583; Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, İstanbul t.y., s. 583.

62) el-Bağdadî, *Hızânetü'l-edeb*, IV, 251-255; VII, 232, 233.

63) Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'ayn* (Tahkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerâî), Beyrut 1988, IV, 90, 91.

64) Sibeveyh, *el-Kitab*, II, 195; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 150, 151; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 35, 36.

65) el-Bağdadî, *Hızânetü'l-edeb*, II, 280, 287, 288.

66) el-Bağdadî, *Aynı eser*, II, 286, 287.

67) el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, s. 200.

İzafetin marifeliğinden bedel olarak verilen örnek ise şudur:

Merertu bi'r-raculi'l-haseni'l-vechi

Arapça dilbilgisi kuralına göre "el-" takısı ve izafet bir arada bulunmaz. Çünkü her ikisi de marifelik aracıdır. Ancak izafet marifelik sağlamaz ise "el-" takısı gelebilir⁶⁸. Verilen örnekteki altı çizili kelime sıfat-ı müşebbehe formunda bir fiilimsi (fiil görevi gören, türemiş bir isim) olduğu için, oluşturduğu isim tamlaması gerçek bir tamlama değildir. Bu nedenle bu tamlamadan marifelik sağlanamamıştır. Bu durumda cümlede yer alan bir önceki kelimeye sıfat-mevsuf uyumu sağlanabilmesi için "el-" takısı getirilmiştir.

Kemal: el-Esmâü'l-Hüsna'daki "el-" takılarının kemâl, bir başka ifadeyle mükemmellik anlamında olduğu ifade edilmiştir. Örneğin el-Âlim ismi, ilimde mükemmel olan anlamındadır⁶⁹. Ancak el-Murâdî, bunun bir çeşit cinsiye "el-"i olduğunu belirtir⁷⁰. Zaten cinsiye de harfû't-ta'rif kategorisindedir.

IV. B. Mevsul (Bağlaç) olan "el-"

"el-" takısı, ism-i fâil ve ism-i meful kalıbındaki isimlere eklenen bir bağlaç olarak tekil, ikili, çoğul, eril ve dişil bütün şahıslar için kullanılabilen müşterek bir isimdir⁷¹. Bu takının isim olmasının delili olarak, eklendiği ismin (sıla)⁷² taşıdığı zamirin kendine (bağlaca) dönmesi gösterilmektedir. Zira zamirler ancak isimlere dönebilir. Ayrıca bunun belirlilik takısı kabul edilmemesinin sebebi olarak, ancak fiil takdirinde (fiilimsi) olan türemiş isimlere gelebilmesi gösterilmiştir. Böylece bu iki isim türü fiil gibi yorumlanabilir ve bunlara fiil atfı yapılabilir. Zira bunların anlamlarında yenileme ve değişkenlik söz konusudur. Ancak bu takı, anlamlarında değişkenlik olmayan sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil kalıbındaki kelimelere bağlaç olarak gelmez⁷³. Yine bu bağlaç kelimenin belirlilik takısı olmadığına başka bir delili, zarf, isim cümlesi ve fiil cümlesinin başına da gelebilmesidir⁷⁴. Zira bu tür unsurların belirlenmeye ihtiyacı yoktur. Ancak, isim cümlesi, fiil cümlesi ve zarfların başına gelen bu örneklerdeki "el-" takısı hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları bunlardaki takıya zait derken, bazıları bağlaç, bazıları da "ellezî" bağlacının düşen son kısmından kalanı olarak değerlendirmiştir⁷⁵. Bu örneklerden biri şöyledir:

mâ ente bi'l-hakemi't-turdâ hukûmetuhu / ve lâ'l-asîli ve lâ zi'r-re'yi ve'l-cedel

68) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 57.

69) el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 92.

70) el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, s. 203.

71) İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 68.

72) Arapça'da bağlaçlardan sonra gelen ifadeye "sıla" denilir.

73) el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 91,92.

74) Genelde Arap şiirinde yer alan bu örnekler için bkz. İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 49.

75) el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, s. 201, 202.

Bu beyitteki *et-turdâ* fiilinin başındaki “-el” takısının, aslında; ya bir mevsul olduğu, ya da yine bir bağlaç olan *ellezî* kelimesinin bir kısmı düşmüş olan artık bir lafız olduğu veya zâit olduğu belirtilmiştir.

el-Ehdel, kendisine fiil atfedilebilen bağlaç “el-” takısı almış olan çeşide örnek olarak şu âyeti⁷⁶ göstermiştir:⁷⁷

(*Fe'l-muğîrâtu subhan. Fe eserne bihi nak'an.*)

Ona göre bu âyetin takdiri, yâni âyetteki “el-”bağlaçlı altı çizili ismin fiil türünden açılımı şöyledir:

(*Fellâtî eğarna subhan. Fe eserne bihi nak'an.*)

Bu durumda, takip eden âyetteki *eserne* fiili, yine bir fiile (*eğarne*) atfedilmiş olmaktadır.

İbn Hişam'ın bu tipe getirdiği örnek âyet ise şudur⁷⁸:

(*İnne'l-musaddikîne ve'l-musaddikâti ve akradullahe karden hasenen yudâafu Lehum ve lehum ecrun kerîm.*)

“Sadaka veren erkeklerle ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel ödünç verenlerle, verdikleri kat kat artırılır ve onlara cömert bir mükafat vardır.”⁷⁹

Bu âyette de, “el-”takısı almış isme (*el-musa'ddikîn*) altı çizili olan fiil atfedilmiştir.

IV. C. Zait olan “el-”

Ma'rife ve nekra kelimelere eklenen bu takı, bu kelimelerde herhangi bir tesir yapmaz. Ancak bir şekilde bazı kelimelere gelmiş olan bu takının düşmesi de uygun değildir. Bu takı, **ayrılmaz zait** ve **geçici zait** olmak üzere iki çeşittir.

Ayrılmaz zait olan “el-”: Bazı isimlere başından (ilk konulmasından) itibaren gelmiş olan ve bir daha aslâ onlardan ayrılmayan zait bir takıdır. Bu isimlerin bu takı olmadan kullanıldığı işitilmemiştir⁸⁰. Kaynaklarda verilen örnekler arasında; bazı özel isimler, bir zarf ve bazı ism-i mevsuller vardır (Yukarıdan aşağıya).

- *es-Semev'el, el-Yesa', el-lât, el-uzzâ*

- *el-âne*

- *elletî, ellezî, ellezîne, ellâtî*

İsm-i mevsullerin belirliliğinin nereden kaynaklandığı ile ilgili bir tartışmaya değinen es-Suyûtî, bu belirliliğin zait “el-” takısından kaynaklandığı şeklindeki görüşe itiraz etmiş ve bu bağlaçların belirliliğinin “sıla” cümlesinden kaynaklandığını kabul etmiştir⁸¹. Öte yandan bir başka müellif Ebu'l-Bekâ da ism-i mevsullere gelen bu takının tez-

76) 100/Âdiyât, 3, 4.

77) el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 91,92.

78) İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 71, 72.

79) 57/Hadîd, 18.

80) el-Bağdâdî, *Hızâne*, VII, 215.

81) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 54.

yin (süsleme) için olduğu görüşündedir⁸². Sonuçta bu takının burada belirleme görevinin olmadığı anlaşılmaktadır.

el-Murâdî, "galebe" adı altında bir çeşit "el-"takısı almış bazı özel isimlere işaret etmiştir. Örneğin Kâbe için kullanılan *el-Beyt* ve Medine şehri için kullanılan *el-Medîne* kelimelerindeki takının aslında ahd (bilgi) ifade eden bir "el-" olmakla beraber, daha sonra özel isim haline gelmesi sonucu, ondan ayrılmaz bir konuma geldiği ve ayrıca kendisinden ta'rif etkisinin kalktığı kaydedilmiştir⁸³. Zaten özel isimler, belirli isimlerdir. Kaynaklarda ise, bu kelimeler "el-"takısı almadan önce, özel isim, zarf ve bağlaç isim olmadıklarından *ayrılmaz zait* çeşidine sokulmamıştır. Zira değindiğimiz gibi, ayrılmaz zait örnekleri özel isim, zarf ve bağlaçlardan verilmektedir. Ancak bu tür için verilmiş örneklerdeki takı marifelik özelliğinden de soyutlanmış ve fonksiyon itibarıyla zait duruma düşmüş gibidir. Dolayısıyla "galebe" denilen bu çeşit, *ayrılmaz zait* çeşidi içinde mütalaa edilebilir.

Geçici zait olan "el-": Zaman zaman, ya şiirdeki zarurete binaen ya da özel isim haline gelmeden önceki anlamlarına dikkat çekmek veya eski anlamıyla (sıfat) yenisi (özel isim) arasındaki karışıklığı⁸⁴ önlemek amacıyla bazı kelimelere gelen çeşittir. Şiirde vezin gereği olarak eklenen zait "el-" takısına verilen örneklerden birisi şudur:

Raeytuke lemmâ en arafte vucûhenâ / Sadedte ve tıbte'n-nefse yâ Kaysu 'an Umer

Beyitin ikinci kısmında yer alan *en-nefs* kelimesi "temyiz" olduğu için nekra/belirsiz gelmesi gerekirken, şair kelimeyi vezin gereği belirli olarak kullanmıştır⁸⁵.

"el-"takısı almış özel isimlerden bazıları şunlardır: *el-Âdil*, *el-Mansur*, *el-Hasen*, *el-Hars* bu kelimelerin her biri sıfat anlamı taşımaktadır. Ancak daha sonra bu isimler sıfat olmaktan çıkmış ve camid özel isim haline gelmiştir. Böylece bu isimler hem özünde var olan sıfat anlamını hem de özel isim fonksiyonunu beraber taşımaktadır. Zayıf bir görüşe göre bunlar belirsiz oldukları için "el-" takısı almışlardır⁸⁶. Genel kabul ise, bu kelimelere eklenen takının herhangi bir belirleme tesiri yoktur. Zira bu kelimeler belirliliklerini özel isim olmaktan alırlar. Çoğu özel isimlere "el-"takısı eklenebilirken, fiilden yapılmış olanlar ve isim tamlaması olanlara eklenmez⁸⁷. Haftanın günleri de aynı zait "el-" takısı almış isimlerdir.

Ayrıca İbn Mâlik, Arap grameri ile ilgili eseri Elfiye'sinde, bazı kelimelere ziyade olarak getirilen "el-" takısının durumunu nazım olarak ifade eder:⁸⁸

82) Ebu'l-Bekâ, *el-Kulliyât*, s. 166.

83) el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fî hurufi'l-meâni*, s. 196.

84) el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 99.

85) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire t. y. , I, 430-432.

86) el-Ehdel, *el-Kevâkib*, I, 99.

87) Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire t. y. , I, 430-432.

88) Bkz. İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, I, 178-184.

V. Takı Çeşitlerinin Ayırt Edilmesi Problemi

Eyyub b. Musa Ebu'l-Bekâ (ö.1094/1682), *el-Kulliyât* adlı eserinde; “Tekil veya çoğul olsun bir isme “el-”takısı geldiğinde, eğer bu isim hakkında bir bilgiye (ahd) sahip isek, o takdirde bu takı ahdî kabul edilir. Eğer bir bilgi yoksa ve konum hitabî ise, mütekaddimûna göre cinsin tümünü içine alan istiğrakî “el-” olarak kabul edilir. Eğer konum istidlâlî (çıkarma dayalı) olup istiğrak’a hamledilmemiş ise, cinsin bir kısmına hamledilir. Eğer cinsiyeye hamledilemez ve çoğul olarak bırakmak gerekirse o takdirde “el-” takısının kalkması gerekir. Zira çoğulun bazı fertlerine hamledilmesi imkansızdır. Çünkü birinin diğerine önceliği yoktur. Hem çoğul hem de cinsini marife yapmak imkansızdır. Çünkü çoğul, mahiyetin bizzat kendisi için değil, fertleri için konulmuştur. Böyle durumlarda, mecâz yoluyla cinsiyeye hamledilir.”⁸⁹ ifadeleriyle bu takının metinde birbirinden ayırt edilebilmesinin bazı yollarını anlatmıştır.

Diğer bir müellif el-Murâdî ise, *İşteri'l-mâe - işteri mâen* örnekleri bağlamında, eşyanın mahiyet ve hakikatini tayin eden “el-” takısı almış kelimeyle, bu takıyı almamış nekra cins isim arasındaki fark nedir? sorusunu sorar ve cevabını şöyle verir; “el-” takısı almış olan zihinde mevcut olanla sınırlı ve diğerine göre daha özeldir. Nekra olan cins isim ise mutlak gerçek için konulmuştur ve daha geneldir. Aynı fark, cins isim ile özel isim olan cins isim arasında da geçerlidir⁹⁰.

Dilbilimciler, takının çeşitleri yanında, yapuğu marifeliğin derecelendirilmesi üzerinde de durmuşlardır. Örneğin es-Suyûtî'ye göre en güçlü marifelik sağlayan çeşit huduf olandır. Daha sonra sırasıyla ahdî ve cinsî olan gelmektedir⁹¹. Yine aynı dilbilimciye göre, bazı kelimelerde iki defa marifelik oluşmaktadır. Buna örnek olarak verilen kelimeler arasında; *es-selâse, el-fîne, el-ilâhe* gibi bazı isimler vardır. Bunlar marifeliği iki unsurdan almaktadır. Birisi “el-” takısı, diğeri vadi' ve özel isim olmaktır. İlk kelime Güneş için kullanılır, ikincisi zaman için kullanılır ve özel ad kabul edilmektedir⁹². Üçüncü kelime ve benzerleri sayı adı olduğu için özel addir. Dolayısıyla bu kelimelerde marifelik üst üste gelmektedir⁹³.

Arapçadaki harfî't-ta'rifin özelliklerini belirttikten sonra, konunun daha iyi anlaşılması için Türkçe ve İngilizce'yle kısa bir karşılaştırma yapmak istiyoruz.

VI. Türkçe'de ve İngilizce'de Belirlilik

Diğer dillerde genellikle kelime dışı unsurlarla elde edilen belirlilik Türkçe'de farklıdır. Yani, Türkçe'de Arapça'daki harfî't-ta'rife benzer ayrı bir takı yoktur⁹⁴. Ancak Türkçe'de adları belirli yapmak için başvuru usuller şunlardır:

89) Ebu'l-Bekâ, *el-Kulliyât*, s. 165.

90) el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurufi'l-meâni*, s. 195.

91) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 57.

92) Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 198; el-Bağdadî, *Hızanetü'l-edeb*, VI, 331.

93) es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 58.

- 1- İşaret sıfatları kullanmak (bu kitap, şu ağaç, o adam gibi).
- 2- Vurgu değişikliği yapmak. Eğer cümlede vurgu, fail veya nesne üzerinde değil de yüklem üzerinde olursa bu cümledeki fail veya nesne belirlenmiş olur (Ayşe yiyecek götürd'ü. İzmir'den çocuklar geld'i.).
- 3- Belirli ad takımı yapımında kullanılan "-in" eki eklemek (evin kapısı, ağacın yaprağı vb.).
- 4 İsmi, kimi hali eki olan "-i" halinde ve cümlede nesne konumunda kullanmak (Öğrenci *kitabı* okudu. Patron *işçiyi* gönderecek.). İşte böyle isimlere belirli nesne denilir.
- 5- İsimleri iyelik ekiyle kullanmak (babam, elleriniz)⁹⁵.

Ayrıca özel adlar belirli isimlerdir (Ömer, Ayşe vb.). Cins adları ise aynı cinsten herhangi bir teki gösterebileceğinden belirli veya aksi halde belirsiz olabilirler. Bu, adın ek almamış halidir. Bu tür adlar, cinsin tümüne işaret edebileceği gibi, bir miktarına da işaret edebilir (Elma besleyici bir meyvedir. Süğlün ormanda yaşar.)⁹⁶.

Arapça'da da benzer yapılar ve usuller vardır. İşaret isimleri olan şu kelimeler; *hâzâ, zâlike, tilke ilh...* belirlidir. Ancak Arapça'da, bu isimlerden sonra "el-" takısı almış belirli bir isim gelir. Türkçe'deki belirli isim tamlamasının Arapça'daki karşılığı da belirlidir. Türkçe "evin kapısı" belirli tamlamasının Arapçası; *bâbu'l-beyt* terkinindeki ilk kelime, daha sonra gelen ve "el-" takısı almış belirli kelime nedeniyle belirli hale gelmiştir. Türkçe iyelik ekiyle elde edilen belirlilik (babam), Arapça'da yine isim tamlaması terkihiyle sağlanır *ebî*. Türkçe'de ismin "-i" haliyle elde edilen belirlilik, Arapça'da "el-" takısıyla sağlanır. Ancak bu durum Türkçe cümlelerdeki nesne isimlerde gerçekleşir.

Türkçe'de belgisiz tanıtıcı karşılığı olarak bazen "bir" sözcüğü kullanılabilir. Ancak bu her zaman geçerli bir kural değildir. Zira Türkçe'de, diğer dillerde olduğu gibi bir "article" veya harfüt- ta'rif yoktur. Dolayısıyla bu takıları almamış belirsiz isimlerin Türkçe'ye çevirisi yalın halde yapılır. Belirlilik takısı almış olanlar ise, ismin "-i" haliyle çevrilir⁹⁷. Sırasıyla belirsiz ve belirli nesnelere yer aldığı Arapça ve İngilizce cümlelerin tercümelerinde bu durumu görmek mümkündür.

Karae't-tâlibu kitâben.

"Öğrenci (bir) *kitap* okudu."

Karae't-tâlibu'l-kitâbe.

"Öğrenci *kitabı* okudu."

I saw an apple on the table. "Masada elma gördüm."

I saw the apple on the table. " Elmayı masada gördüm."

94) Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1990 (19. Baskı), s. 120, 121.

95) Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1998, s. 324-326.

96) Banguoğlu, *Aynı eser*, s. 324.

97) Geniş bilgi için bkz. Thomson, A. J.- Martinet, A.V., *İngilizce Dilbilgisi Rehberi* (Terc. : Baydar Soytekin), İst 1983, s. 1-11.

Bu bağlamda, Arapça ve İngilizce'nin bazı benzerliklerini ifade etmek yararlı olacaktır. İngilizce'deki "article", cümlede ikinci kez geçmesi halinde bir isme gelebileceği gibi, kendisine bir sözcük takımı veya cümlecik eklenmiş isme gelebilir. Yine bu takı, diğer bir şeye karşılık olarak gelebilir veya bir hayvan veya nesne sınıfını gösteren tekil isme eklenebilir "the+tekil isim"⁹⁸. İngilizce'deki bu takı, daha önce açıkladığımız Arapça harfî't-ta'rifin bazı özelliklerini taşımaktadır.

Sonuç

Arapça isimlerin belirlenmesinde önemli bir yeri olan bu takının on beş kadar çeşidi tespit edilmiş olmakla beraber, harfî't-ta'rif, mevsul ve zait olmak üzere üç temel kategoride kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Eklendiği kelimeyle ilişkisi bakımından da bazı farklı özellikleri, okunuşu ve yazılışı olan bu takının harfî't-ta'rif olarak gördüğü fonksiyonları bakımından ahdî ve cinsî olmak üzere iki türü vardır. Bunlardan ahdî olan gerçek belirleme özelliğine sahip olup, cinsî olan ise sadece lafzen belirlilik sağlamaktadır.

Ayrıca, düşmüş bir kelime veya harften karşılık olarak kullanılan ve mükemmellik anlamı taşıyan takılar da vardır. Yine ism-i fail ve ism-i meful kalıplarındaki isimlere gelerek bağlaç görevi yapan bu takı, bazen fiil ve zarflara da eklenebilmektedir.

Bu özellikleri dışında, bazı özel isim, zarf ve ism-i mevsullerin başına zait konumunda gelerek belirlilik fonksiyonu taşımaz.

Arapça'da ayrı bir takı olmasına rağmen, Türkçe'de benzeri olmadığı için, çevirilerde dikkat edilmesi gereken bu takının, özellikle Kur'ân gibi dinî metinlerin anlaşılmasında önemli bir konuma sahip olduğu açıktır.

98) Thomson, A. J.- Martinet, A.V., *İngilizce Dilbilgisi Rehberi*, s. 6.